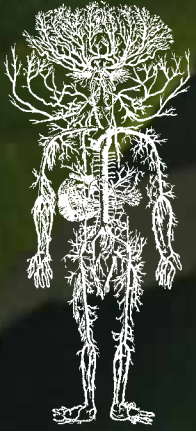

BIDBOEK OCTOBER 2009

INTERNATIONALE

Triënnale Apeldoorn 2011

Duurzaamheid, schoonheid, veerkracht

HET LANDSCHAP & DE STAD

HET LANDSCHAP & DE STAD

Duurzaamheid, schoonheid, veerkracht

*De bouwstenen voor de stadsplanning zijn:
lucht, ruimte, bomen, staal en cement-
in die volgorde en in die rangorde.
(Le Corbusier)*

INTERNATIONALE TRIËNNALE TUIN- EN LANDSCHAPSARCHITECTUUR

VOORWOORD

Met de start van de Internationale Triennale Apeldoorn op 11 juni 2008 werd het fundament gelegd voor een driejaarlijkse manifestatie voor tuin- en landschapsarchitectuur. Deze eerste editie bracht een veelzijdig programma van hoge kwaliteit tot stand. Een breed publiek bezocht de tentoonstellingen en de internationale vakwereld nam deel aan een reeks boeiende congressen en vakdebatten.

Van juni tot september 2011 vindt de tweede editie van de Internationale Triennale Apeldoorn plaats. Het gaat opnieuw een manifestatie worden waarin zowel tuin- en landschapsarchitectuur als kunst en cultuur centraal zullen staan.

De Triennale Apeldoorn wil zich ontwikkelen tot het platform voor het internationale debat over de vraagstukken die van belang zijn voor de tuin- en landschapsarchitectuur. We willen tegelijkertijd ook een breed publiek aanspreken. Daartoe zullen belangrijke opgaven van de tuin- en landschapsarchitectuur op attractieve en aansprekende wijze worden gepresenteerd. Bezoekers kunnen op bijzondere manieren gaan genieten van tuinen, parken en landschappen.

De Triennale van 2008 heeft laten zien dat Apeldoorn hiervoor een uitstekende locatie is. Door haar ligging en ontstaansgeschiedenis is de stad op een bijzondere wijze verbonden met het omringende landschap. Voor Apeldoorn biedt dit evenement het perspectief om uit te groeien tot een internationaal centrum voor de tuin- en landschapsarchitectuur.

Het doel van dit bidbook is om alle potentieel medewerkende partijen - als partners, sponsors en toeleveranciers van producten en diensten - enthousiast te maken. Een belangrijke succesfactor van de Triennale van 2008 was namelijk de formule van samenwerking in coproducentenschappen. Voor de Triennale van 2011 zoeken wij opnieuw samenwerking met ons inmiddels opgebouwd netwerk van partners, sponsors en producenten.

In dit bidbook wordt de gekozen thematiek van de tweede editie Het Landschap & De Stad verantwoord en wordt een overzicht geboden van het programma dat ons voor ogen staat.

Wij hopen dat dit bidbook u enthousiast maakt om samen met ons opnieuw een manifestatie te organiseren die van prominent belang is voor de maatschappelijke en culturele betekenis van de tuin- en landschapsarchitectuur.

Bestuur van de Stichting Triennale

HET LANDSCHAP & DE STAD

Is het landschap een mooi product van onze meest ambitieuze voornemens of is het een pragmatische optelsom van de wensen van vele belanghebbenden? Dit is een zorg die wordt gedeeld door zowel professionals als burgers. Achter deze zorgelijke constatering gaat echter wel optimisme schuil. Wij kunnen onze eigen energie opwekken en genoeg voedsel produceren voor onszelf en de landen om ons heen. Ook hebben wij een rijke traditie in het omgaan met water, transport, landschapsontwikkeling, natuurbouw en grote bouwopgaven.

In deze tweede editie van de Triënnale tuin- en landschapsarchitectuur krijgt de bezoeker een rijk palet aangeboden van actuele vraagstukken op het terrein van de tuin- en landschapsarchitectuur. Eén centraal vraagstuk is het omgaan met grote en soms zelfs beangstigende toekomstverwachtingen. Vrijwel alle oplossingen voor klimaatverandering, landbouwontwikkelingen, energieproductie, infrastructuur en duurzame bouwmethoden hebben iets te maken met natuur en landschap. Dit maakt de rol die de tuin- en landschapsarchitect hierbij inneemt bijzonder en uniek.

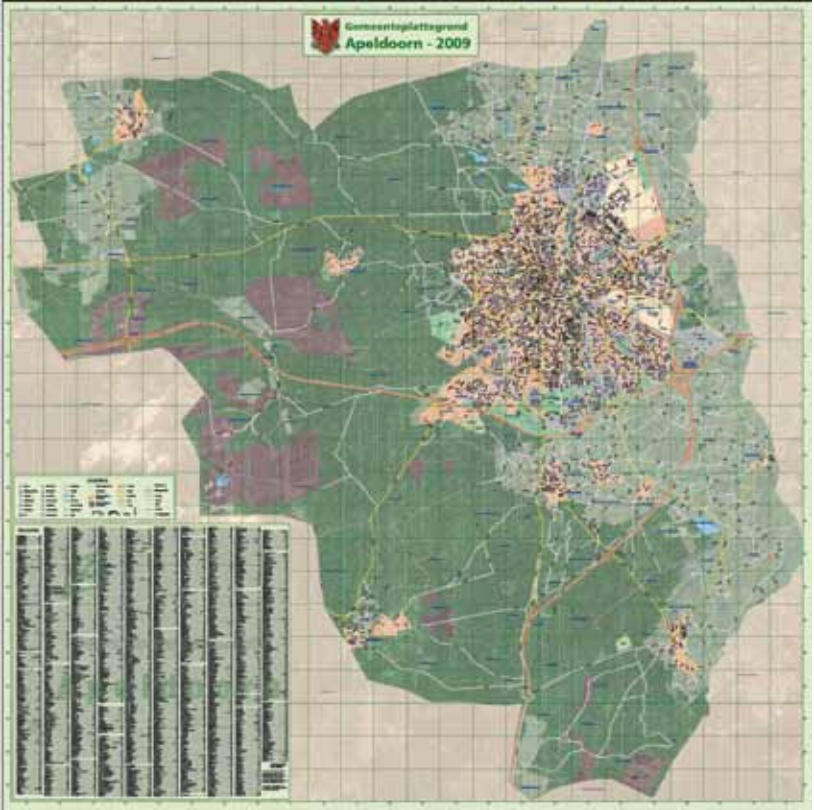
Zoals de eerste editie van de Triënnale in 2008 liet zien (*Herinnering en Transformatie*), kent dit vakgebied een lange traditie in het combineren van technische oplossingen met esthetische beeldvorming. Ook is gebleken dat het samenspel tussen de opdrachtgever en gebruikers een belangrijke bron van inspiratie is voor de ontwerper. Dit levert een aantal interessante paradoxen op bij het ontwerpen aan de huidige vraagstukken. Het oplossen van het energieprobleem is op papier geen probleem, maar de consequenties ervan bijvoorbeeld voor het ruimtelijk beeld van vergezichten en vliegroutes van overwinterende weidevogels zijn ongelooflijk complex en emotioneel beladen. Ook de schijnbare tegenstelling tussen landbouw en natuurontwikkeling of waterbeheer en recreatie zijn keer op keer weer reden om planprocessen te vertragen en ondoorgrondelijk te maken.

Ook in Europees verband en zelfs mondiaal zijn dit ontwerpogaven die vragen om continue vernieuwing van het vakgebied. De Triënnale van 2011 geeft daarom ook een weerspiegeling van de internationale stroom van ontwikkelingen. Hierbij spelen met name vraagstukken die verband houden met het enorme tempo van wereldwijde verstedelijking een rol. Naar verwachting leeft 60% van de wereldbevolking in 2030 in steden. Daarnaast zal door verschuivende economische zwaartepunten de uitwisseling van culturen en religies nadrukkelijker dan ooit een stempel drukken op de vormgevingsideeën voor steden, landschappen en tuinen.

In de editie van 2011 wordt speciale aandacht besteed aan de inrichting van het stedelijk landschap. De inrichting, het ontwerp van het landschap in de stad is een buitengewoon boeiend en complex vraagstuk voor de tuin- en landschapsarchitectuur. Aan welke eisen moeten stadsparken en andere stedelijke groenvoorzieningen voldoen? Op welke wijze verbindt het landschap van de stad schoonheid en belevingswaarde met de klimaatbestendigheid van de stedelijke sfeer? Hoe kan innovatie van de vormgeving van het stedelijke landschap gestimuleerd worden? Op welke manieren kan in de dagelijkse leefomgeving de relatie van stedelingen met de kracht en schoonheid van de natuur en met de voedselproductie een kans worden geboden?

De ontwerper staat niet alleen in deze opgaven. Het gaat ons allemaal aan en alleen via intensieve samenwerking en een proactieve houding kan de toekomst gunstig worden beïnvloed. De tuin- en landschapsarchitect speelt hierin een actieve rol: communicatie, lef en verbeeldingskracht zijn daarbij krachtige middelen om richting te geven en te inspireren. De culturele dimensie van het vakgebied wordt daarom scherp in beeld gebracht. Naast papieren plannen en reportages van uitgevoerde werken zal er ook nieuw werk worden gemaakt, speciaal in het kader van deze Triënnale. In de vorm van proeftuinen, volkstuinten, stadstuinen en een klimaatfabriek worden alle zintuigen aangesproken en kunnen ontwerpers prototypes laten zien die soms al jaren wachten om getest te worden. Door het duurzame, natuurlijke tempo van veranderingen die tuin- en landschapsarchitectuur teweeg kan brengen is dit een extra spannende uitdaging. Een tempo dat echter niet sneller of trager is dan dat van de seizoenen.

APELDOORN – GASTSTAD

De Triënnale van 2008 heeft laten zien dat Apeldoorn een uitstekende gaststad is voor een manifestatie over tuin- en landschapsarchitectuur. De stad is door haar ligging, ontstaansgeschiedenis en ontwikkeling op een bijzondere manier met het omliggend landschap verbonden. Apeldoorn is zich sterk bewust van zijn landschappelijke kwaliteiten en is daar trots op. De stad beschouwt zichzelf dan ook als de vanzelfsprekende thuishaven voor de Triënnale.

Bij de eerste editie kon al gerekend worden op enthousiasme en medewerking van de gemeentelijke organisatie op alle uitvoeringsniveaus. Dit is voor een grootschalig evenement als de Triënnale Apeldoorn onontbeerlijk. Hetzelfde geldt voor de bereidheid van het lokale bedrijfsleven en de woningcorporaties om voor dit evenement substantiële financiële bijdragen en/of bijdragen in natura beschikbaar te stellen.

De inwoners van Apeldoorn hebben bij de eerste editie in groten getale acte de présence gegeven – als bezoekers van de tentoonstellingen, als participanten in het uitgebreide stadsprogramma of als deelnemer aan het educatief programma.

Voor een publieksmanifestatie als de Triënnale Apeldoorn is het gewenst dat ook de inwoners van de gaststad de manifestatie volledig kunnen mee beleven en het gevoel krijgen dat het ook hun Triënnale is. Er wordt dan ook veel energie gestoken in het betrekken van de Apeldoornse bevolking bij de editie van 2011. Gebleken is dat de Triënnale niet alleen veel initiatieven losmaakt bij de bevolking maar ook bij bedrijven en instellingen. Dit vraagt om een goede en zorgvuldige begeleiding. Om dat mogelijk te maken worden de gesubsidieerde organisaties door de gemeente in staat gesteld om een deel van hun activiteiten in te zetten voor Triënnale-gerelateerde werkzaamheden.

Met het zicht op de Triënnale van 2011 heeft de gemeente inmiddels een effectieve verbinding gemaakt tussen deze driejaarlijkse manifestatie en de stedelijke evenementenpromotie met de introductie in 2010 van het zomerprogramma '100 dagen Apeldoorn'.

MISSIE TRIËNNALE APELDOORN Het is de ambitie van de Internationale Triënnale Apeldoorn voor Tuin- en Landschapsarchitectuur om een betekenisvolle rol te spelen op internationaal, nationaal, regionaal en lokaal niveau. Met deze manifestatie van honderd dagen worden de ontwikkelingen in, en de potenties van de tuin- en landschapsarchitectuur op een attractieve wijze voor een breed publiek in beeld gebracht.

De Triënnale biedt een (inter)nationaal debatplatform en een driejaarlijkse trefpunt voor professionals, wetenschappers, 'decisionmakers' en andere personen die werkzaam zijn op het gebied van landschapsarchitectuur, architectuur, stedenbouw, natuurbeheer en -ontwikkeling, projectontwikkeling, stedelijk groenbeheer, landschappelijk erfgoed, infrastructuur, waterbeheer, tuinarchitectuur, tuinaanleg, de markt van groenproducten, of bij de opleidingen voor tuin- en landschapsarchitectuur en de universiteiten. Voor Apeldoorn en zijn inwoners is de Triënnale een niet te missen evenement dat de stad verrijkt met een veelzijdig programma voor jong en oud. Een evenement waarop de inwoners van Apeldoorn trots kunnen zijn.

Logica brengt je van A naar B, maar verbeelding brengt je overal (Albert Einstein)

PROGRAMMA 2011

De Triënnale van 2011 zal in ruimtelijk opzicht 'stedelijk' en 'compact' zijn. De voor het publiek belangrijkste onderdelen liggen binnen een relatief klein gebied en dus op loopafstand van elkaar. Het programma is een rijk samengestelde compositie van tentoonstellingen, buitenpresentaties en buitengewone transformaties. Gebouwen en terreinen worden geselecteerd op hun mogelijkheden om de thematiek op een uitdagende, confronterende of vervreemdende wijze naar voren te laten komen.

STEDELIJK EN COMPACT

Voor de binnenpresentaties wordt gebruik gemaakt van de expositiemogelijkheden van Museum CODA, de Nettenfabriek, het voormalige ROC-gebouw en andere presentatieruimten die tijdelijk beschikbaar zijn.

Voor de buitenpresentaties wordt gebruik gemaakt van een aantal braakliggende terreinen, van leegstaande gebouwen, van waterwegen, straten, pleinen en binnenhoven in het binnenstedelijk gebied.

Met de Proeftuin voor Nieuw Stedelijk Landschap wordt de stap gezet naar de verkenning van een van de meest actuele ontwerpogaven voor de tuin- en landschapsarchitectuur, namelijk die van de vormgeving van het toekomstig stedelijk landschap.

16

In deze Proeftuin worden innovatieve ontwerpen, mogelijkheden en ideeën voor nieuw stedelijk landschap gerealiseerd. Daarvoor wordt gebruik gemaakt van een reeks van grote en kleine - nu nog braakliggende - terreinen in het binnenstedelijk gebied van Apeldoorn. Juist het tijdelijke karakter van deze locaties biedt ontwerpers de kans om compromisloos te experimenteren met nieuwe vormgeving van stedelijk landschap. Deze Proeftuin voor nieuwe vormen van stedelijk landschap is om verschillende redenen van betekenis.

PROEFTUIN VOOR NIEUW STEDELIJK LANDSCHAP

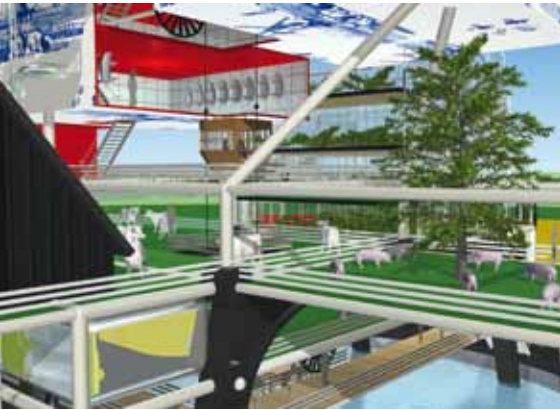
De stad en de stedelijke ruimte moet in steeds meer behoeften en functies voorzien. Een groeiend deel van de (wereld)bevolking woont, werkt en leeft in steden. Mobiliteit, commercie, wonen en ontspanning strijden om voorrang bij de verdeling van de beschikbare ruimte in stedelijke gebieden. Binnen dit spanningsveld neemt het belang van de kwaliteit van het stedelijk landschap en de inrichting van de openbare ruimte toe. Steeds vaker wordt er een beroep gedaan op de tuin- en landschapsarchitect om een doordacht antwoord te geven op deze opgave.

De tuin- en landschapsarchitectuur is de vorige eeuw in Nederland vooral tot ontwikkeling gekomen met de vormgeving van de ruilverkaveling, en het ontwerpen van nieuwe polders in het IJsselmeer en de nieuwe natuurgebieden. Het ontwerpen van stedelijk landschap is van een andere orde. Het vraagt aan de tuin- en landschapsarchitectuur om vernieuwende inzichten en om innovatieve oplossingen voor de inrichting van het landschap in de stad. Een factor die de complexiteit van deze opgave vergroot, is dat het stedelijk landschap heel veel 'eigenaren' kent. Zowel inwoners, als bestuurders en politici, gemeentelijke groendiensten, wijkorganisaties, winkeliersverenigingen, milieu- en natuurgroepen en bedrijven zijn er - ieder voor zich - van overtuigd te weten hoe het best om te gaan met het stedelijke landschap in de stad.

Van de ontwerpers van het stedelijk landschap wordt verwacht dat ze ontwerpen maken die dit tegenstrijdige toneel van goede bedoelingen en welgemeende deelbelangen overstijgt en esthetische kwaliteit toevoegt aan de stedelijke omgeving. Daar komt bij dat het stedelijk landschap moet bijdragen aan klimaatbestendigheid en duurzaamheid van de stad. In technisch-innovatieve zin, maar evenzeer in sociale zin. Het in stand houden van voeling met de natuur van (nieuwe generaties van) stedelingen in een zich verder verdichtende gebouwde omgeving. Dit maakt het ontwerpen van nieuw en toekomstbestendig stedelijk landschap complex en kwetsbaar. De mogelijkheden voor ontwerpers om binnen deze context te experimenteren zijn beperkt. Met de *Proeftuin voor Nieuw Stedelijk Landschap* wordt die experimenteerruimte geboden.

Een internationaal gezelschap van ontwerpers wordt uitgedaagd om in deze Proeftuin de nieuwste tuinen en landschappen te laten ontstaan: grote en kleine stedelijke landschappen met ongekende kwaliteit en zeggingskracht. Ontwerpen die de potenties van tuin- en landschapsarchitectuur om nieuwe vormgeving te genereren zichtbaar maken. Deze 'pioniers van het landschap van de toekomst' zullen bij de Triënnale Apeldoorn bovendien voor de opgave staan om schoonheid, gebruikskwaliteit, en vernieuwing te verenigen met een attractiewaarde die voor een publieksevenement van belang is. Met name de jonge generatie van tuin- en landschapsontwerpers krijgt in deze Proeftuin de kans om zich te onderscheiden. Ontwerpers worden uitgenodigd aan de slag te gaan met de meest uiteenlopende opgaven, variërend van stadslandbouw, leisure- en pleasure-locaties tot aan het ontwerpen van duurzame en klimaatbestendige inrichtingen.

Voor deze Proeftuin worden multidisciplinaire teams gevormd van tuin- en landschapsarchitecten en ontwerpers die zich bezighouden met geheel andere vormen van ruimtelijke vormgeving, zoals decorontwerpers, choreografen, ontwerpers van games- en filmmakers. Aan deze Proeftuin wordt bovendien een *Triënnaleprijs voor Jonge Ontwerpers* verbonden. Een vakjury kiest het beste ontwerp. Daarnaast worden bezoekers in staat gesteld een stem uit te brengen voor de *Triënnale Publieksprijs*.

ROYAL MILE

Onder de titel *Royal Mile* is de keuze gemaakt om de presentatie van tuinkunst tot een vast onderdeel van het Triënnale Apeldoorn programma te maken.

De Mile biedt binnen- en buitenlandse ontwerpers mogelijkheden om hun beplantingsideeën vorm te geven. In 2011 krijgt *Royal Mile* een spectaculaire opzet en zal een opvallend beeldmerk van dit evenement gaan vormen. Naast een rijkdom aan kleur en bloemenpracht zal de Mile namelijk gekenmerkt worden door een opeenvolging van zeer uiteenlopende waterelementen. Als 'Koningspreng' in aansluiting op de Grift slingert Royal Mile zich door de Proeftuin voor nieuw stedelijk landschap.

De *Royal Mile* zal laten zien dat natuurlijke systemen en dynamiek wel degelijk ook binnen de bebouwde kom te ervaren zijn en meerdere functies en betekenissen kunnen genereren. Het wordt een aaneengesloten serie van tuinen met verrassende beelden, beplanting, water, licht en lucht. Enerzijds op vaste grond en anderzijds gebruik makend van muren, daken en exterieurs van gebouwen en objecten. De derde dimensie en het maken van bijzondere ruimtelijke verbindingen is daarbij heel wezenlijk: verticale tuinen, pergola's, kleine aquaducten en daktuinen zorgen voor een buitengewoon afwisselende routing.

TENTOONSTELLINGEN 'HET LANDSCHAP & DE STAD'

Onder deze titel wordt een caleidoscopisch overzicht gegeven van de plannen en ideeën die nationaal en internationaal ontwikkeld worden door tuin- en landschapsarchitecten en andere ruimtelijke vormgevers.

De Triënnale van 2011 wil deze tentoonstellingen als zogenaamde 'state of the art' presenteren zodat het een breed publiek aanspreekt.

Het werk en het gedachtegoed van de ontwerpers, die geselecteerd worden voor de Proeftuin voor Nieuw Stedelijke Landschap krijgen in deze tentoonstelling vanzelfsprekend een plaats evenals andere ontwerpers die zich hebben onderscheiden met innovatieve ontwerpen voor het stedelijke gebied.

Ook de ontwikkelingen in het landschap buiten de stedelijke sfeer worden in deze presentaties ruimschoots in beeld gebracht. Hier zal met name de aandacht gericht worden op de veranderingen in agrarisch gebieden en de vormgeving van nieuwe ontwikkelingen in de voedsel- en energieproductie en in het waterbeheer.

Binnen de tuin- en landschapsarchitectuur worden dikwijls ontwerpen gemaakt met een sterk visionair karakter. Ontwerpen komen niet altijd voor uitvoering in aanmerking. Door hun (inter)nationale publicaties en het meedingen aan ontwerprijvragen zijn deze 'papier' ontwerpen eveneens van onmiskenbare betekenis voor de ontwikkeling van het vakgebied.

Met name voor *Het Landschap & De Stad* zullen prikkelende, innovatieve concepten van een hoog ambitiegehalte ontwikkeld worden. Een aantal van deze studies wordt met hulp van audiovisuele technieken getoond. Onderzoeksinstellingen, overheden, brancheorganisaties en andere partijen worden in de gelegenheid gesteld om tentoonstelling of andere presentaties te (laten) produceren.

DE KLIMAATFABRIEK

Met De Klimaatfabriek wil de Triënnale Apeldoorn de relatie tussen het landschap en klimatologische ontwikkelingen van deze tijd in een spectaculair vorm presenteren.

Hiervoor wordt een bestaand gebouw getransformeerd tot een klimatologische en energetische 'machinerie'. Zowel het exterieur als het interieur van dit gebouw wordt volledig ingezet om energie te produceren - onder meer gebruikmakend van zon, algen, groene wanden, water, wind en allerlei vormen van bioteelt. Cyclische principes in de productie van lucht, water en voedsel zullen in De Klimaatfabriek zintuiglijk kunnen worden waargenomen.

Het concept van De Klimaatfabriek kan gezien worden als een metafoor voor de stad, of een gebied, die zelf voorziet in de energiebehoefte en de productie van schoon water, schone lucht en gezond voedsel. Een fabriekmatige productie van 'gezond klimaat' als contramal van de evenzeer grootschalig, industriële productie van klimaatbelasting .

Met een team van experts wordt De Klimaatfabriek voorzien van alle innovaties op het gebied van de productie van 'gezond klimaat'. Deze technici krijgen daarbij de opdracht om de productie voor bijvoorbeeld zonne-, wind- en bio-energie van een ongebruikelijke vormgeving te voorzien. De vormgeving van deze producten, doorgaans bepaald door technische uitgangspunten, zullen moeten voldoen aan het architectonisch ontwerp van De Klimaatfabriek. Vanuit deze benadering gaat De Fabriek op zoek naar vernieuwende vormgeving van energiewinningstechnieken.

Met De Klimaatfabriek wordt een andere dimensie toegevoegd aan hetgeen beschikbaar is voor publieksvoorlichting over milieu- en klimaatproblematiek. De 'leeringh' van De Klimaatfabriek wordt een indringende zintuiglijke beleving.

In de marketing en publiciteit van de Triënnale Apeldoorn richting de onderwijssector, gaat De Klimaatfabriek zeker een trekkersrol spelen.

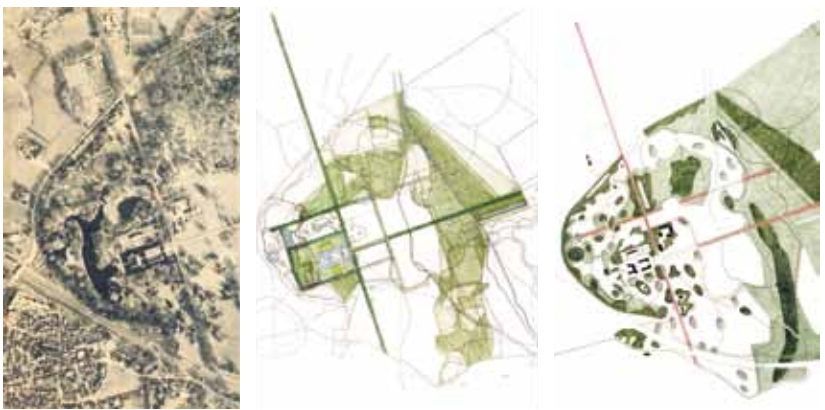

DUBBELMONOGRAFIE

Tuin- en landschapsarchitecten ontlene hun inspiratie vaak aan uiteenlopende bronnen. Hun ontwerpen kunnen zijn gevoed door de landschappen van de wereld, maar ook door schilderkunst, theater, muziek, literatuur en filosofie.

In deze *Dubbelmonografie* presenteren een vooraanstaande tuin- en/of landschapsarchitect met een, door hem of haar gekozen, ‘aanstormend talent’ hun werk en hun inspiratiebronnen .

Deze *Dubbelmonografie* is een vast onderdeel van de Triënnale. Voor elke editie wordt een tuin- en/of landschapsarchitect gekozen die (inter) nationaal zijn of haar sporen heeft verdiend. Deze serie monografieën is in 2008 gestart met een tentoonstelling van het werk van de landschapsarchitecten Michael van Gessel en Patrick McGabe.

Deze tentoonstelling laat een overzicht zien vanaf circa 1900 tot heden van Europese kunstenaars die in schilderijen, beeldhouwwerken, fotografie, videokunst en installaties een lofzang op de tuin hebben gemaakt. Kunstenaars die met eigenzinnige interpretaties van het fenomeen 'tuin' zo dicht mogelijk bij de essentie daarvan proberen te komen. Zij 'ondervragen' en 'ontdekken' de tuin als het ware opnieuw.

Claude Monet opent de tentoonstelling met een duizelingwekkende tuin. Van deze wondere impressionistische wereld tot de vergankelijke en opmerkelijk subtiele uitsneden uit de werkelijkheid van Andy Goldsworthy. Maar ook van de kleurrijke, tere klapproos tot de wulpse tulp. Een rijk palet aan opvattingen over de schepper en de herschepper.

Een tuin is veel meer dan een gebruikruimte met groen en kleur. De tuin appelleert aan schoonheid, verbondenheid, aan stemmingen en vormt een uitdrukking van het verlangen naar de mystieke Tuin van Eden. De tuin als intiem landschap kan worden beleefd als een verbeelding van een spirituele tussenwereld, van een 'goddelijke' natuur. Deze tentoonstelling krijgt het karakter van een zoektocht naar het eigene en het universele van de tuin.

CODA-MUSEUM: TENTOONSTELLING 'TUINEN VAN LUST EN LIEFDE'

27

Tuinen zijn door kunstenaars eeuwenlang verbeeld. Aanvankelijk als stoffering en decor met allerlei iconografische betekenissen gevuld en vanaf het begin van de 20ste eeuw ook als autonoom thema. De tentoonstelling Tuinen van Lust en Liefde presenteert de grootsheid en de intimiteit van deze nabije wereld.

Deze tentoonstelling krijgt een onorthodox ruimtelijk weefsel, als een interieur landschap, dat leven, bloei en vergankelijkheid bijeen brengt. Kunst en natuur worden door het museum liefdevol verenigd. Zowel de tentoonstellingsruimten als de buitenruimten van het museum worden voor deze presentatie getransformeerd tot een lusthof, een geheimzinnige beleving. De participatie van een groep liefhebbers van bloemen en planten maakt het museum voor 100 dagen tot een levendige kwekerij als onderdeel van het totaal.

Voor de opzet en realisatie van deze tentoonstelling wordt samengewerkt met een team van experts en ontwerpers en met medewerking van Henk van Os.

TENTOONSTELLING 'LANDKUNST IN DE STAD'

De relatie tussen kunst en landschap is sinds de jaren 60 van de vorige eeuw nauw met elkaar verbonden in het zogenaamde 'landart' genre. Maar sinds die tijd heeft dit genre zich ontwikkeld. Tot bepaalde kunstenaars is de notie dat het landschap zich niet beperkt tot het ommeland van de stad al veel eerder doorgedrongen. Zij hebben daarom werk gemaakt dat zich op het snijvlak tussen stad, natuur en landschap richt.

Dit soort werk is altijd contextueel. De perceptie en een visie op ruimte staan voorop en de beschouwer wordt uitgenodigd deel nemen aan het werk. Om zo te zeggen vanuit de luie stoel in de stad te kunnen genieten van de wijde of verheffende ervaringen van grootse natuur of landschap.

Het presenteren van werk van gevestigde kunstenaars op dit snijvlak gaat een tentoonstelling opleveren die op geheel eigen wijze een bijdrage levert aan de verruimde blik die nodig is om het stedelijk landschap van de toekomst te verbeelden en te beleven.

CONGRESSEN EN DEBATTEN

Het congres- en debatprogramma van de Triënnale van 2011 is in de eerste plaats gericht op professionals die betrokken zijn bij de inrichting van het landschap.

In dit programma zal een breed spectrum van landschapsvraagstukken de aandacht vragen. Het thema *Het Landschap & De Stad* zal hier natuurlijk ook uitgebreid aan de orde komen. Congressen zijn internationaal van aard, andere nationaal, weer andere richten zich op onderwerpen die provinciaal of regionaal van betekenis zijn.

Verskillende onderdelen van dit programma zijn een vervolg op het congresprogramma van 2008 zoals de Nationale Landschap Top van het Landschapsmanifest, Radio Kootwijk Frequency en de Internationale Zomeruniversiteit.

Het congres- en debatprogramma wordt in nauw overleg ontwikkeld met partners als de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, verschillende departementen (Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Economische Zaken, Verkeer en Waterstaat, Onderwijs, Cultuur en Wetenschap), Wageningen Universiteit, Researchcentrum Alterra, het Bureau Rijksbouwmeester, het Interprovinciaal Overleg, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, het Nederlands Architectuurinstituut, de energiesector, de partners van het Landschapsmanifest en diverse internationale partners.

Voor de organisatie van congressen en andere groot- en kleinschalige bijeenkomsten wordt samengewerkt met het congresbureau van het Veluws Bureau voor Toerisme en met andere gespecialiseerde organisaties. Mogelijke locaties voor het congres- en debatprogramma zijn: Orpheus, de Nettenfabriek, het WereldNatuurhuis in Park Berg&Bos, Radio Kootwijk, Paleis Het Loo en het Kröller Müller Museum.

*Ik droomde, dat ik langzaam leefde...
langzamer dan de oudste steen.
Het was verschrikkelijk: om mij heen
schoot alles op, schokte of beefde,
wat stil lijkt. 'k Zag de drang waarmee
de bomen zich uit de aarde wrongen
terwijl ze hees en hortend zongen;
terwijl de jaargetijden vlogen
verkleurende als regenbogen...
(Vasalis)*

EDUCATIE EN PARTICIPATIE

Het educatieve programma van de Triënnale Apeldoorn is vooral gericht op de schoolgaande jeugd. De Triënnale gaat over de toekomst van het landschap en dus over een aantrekkelijk landschap en een leefbare omgeving voor de jongste generaties. Alle scholen voor basis- en voortgezet onderwijs in Nederland zullen met een aantrekkelijk programma-aanbod worden verleid om een bezoek te brengen aan de Triënnale van 2011.

Op lokaal en regionaal niveau krijgen de scholen een speciaal lespakket aangeboden, dat de leerlingen in staat stelt om actief aan de slag te gaan met de inrichting van de eigen omgeving. Hiermee is bij de vorige editie goede ervaring opgedaan. Ruim 6000 leerlingen hebben op allerlei manieren, door middel van onder andere tekeningen, fotorapportages, maquettes en tuinaanleg, hun omgeving onder de loep genomen en hun ideeën over de inrichting daarvan vormgegeven. De resultaten daarvan zijn tijdens de Triënnale 2008 in een grote tentoonstelling Nieuwe Oogst gepresenteerd in de Nettenfabriek. Educatieve afdelingen van de deelnemende musea spelen een belangrijke rol bij de publiekseducatie.

De betrokkenheid en participatie van de plaatselijke bevolking is van groot belang. Daarvoor worden verschillende wegen bewandeld. De openingsweek zelf krijgt uiteraard een feestelijk karakter. Hiervoor worden plannen uitgewerkt met de lokale organisaties en instellingen. Het zomerprogramma '100 dagen Apeldoorn' van 2011 zal zoveel mogelijk gekoppeld worden aan het publieksprogramma van de Triënnale Apeldoorn. Op deze

manier wordt het Triënnale-programma verrijkt met een uitgebreide reeks aantrekkelijke evenementen en optredens op of in de nabijheid van Triënnale-locaties, zoals de Tuinconcerten Paleis Het Loo, de Zwoele Zomeravonden van het Kröller Müller Museum, de NJO Summer Academy in Radio Kootwijk, de Drakenbootrace en het Kanaalconcert.

Naar verwachting wordt tijdens de Triënnale van 2011 de Kanaal Regatta gepresenteerd. In samenwerking met technische universiteiten en het bedrijfsleven worden in dit project geavanceerde vaartuigen ontwikkeld. Ze worden voortbewogen op duurzame energie en worden door hun gekozen afmetingen niet belemmerd door de vaste bruggen op het kanaaltraject tussen Dieren en Apeldoorn. De inwoners van de dorpen langs het traject worden actief bij dit project betrokken en uitgenodigd om ook zelf vaartuigen te maken.

De *Creating Factory* in de Nettenfabriek richt zich in 2011 op de kunst van het bloemschikken. Bekende specialisten worden uitgenodigd om tijdens de Triënnale Apeldoorn een aantal ruimten te transformeren en om workshops te geven aan bezoekers.

Voor de uitvoering van de Triënnale van 2008 bleken de werkervaringsplaatsen onontbeerlijk. Werkzoekenden werden ingeschakeld voor opbouw, onderhoud, bewaking, verhuur en kaartverkoop. In de aanloop naar 2011 gaan diverse organisaties en andere maatschappelijke verbanden gevraagd worden mee te werken aan de opbouw en uitvoering van de Triënnale Apeldoorn, maar ook om de blijvende onderdelen van de editie 2011 te adopteren. Voor 2011 zal de behoefte aan personele inzet voor het beheer en onderhoud nog veel groter zijn dan in 2008, met name vanwege de buitenpresentaties op diverse locaties. Dit betekent dat deze locaties 'gebruiksklaar' moeten worden gemaakt, maar ook dat deze locaties gedurende 100 dagen zullen moeten worden bewaakt en onderhouden.

De inrichting van een deel van de buitenlocaties zal ook na de Triënnale voor langere tijd een betekenisvolle stedelijke functie kunnen vervullen. Deze situatie wordt aangegrepen om de mogelijkheden te onderzoeken voor het 'adopter' van deze nieuwe stadstuinen door bewonersgroepen, vrijwilligersverbanden, bedrijven of scholen. Het oogmerk hiervan is om ervaring op te doen met nieuwe vormen van onderhoud van het openbaar groen in de stad. Daarbij wordt ruimte geschapen voor uiteenlopende motieven en behoeften zoals betrokkenheid, dagbesteding, werkervaring of 'collectief eigenaarschap'.

BELEVING VAN EEN SCHITTEREND LANDSCHAP

UITNODIGING VOOR EEN MEERDAAGS BEZOEK

Het spreekt vanzelf dat de Triënnale Apeldoorn een programma biedt om bezoekers ook het landschap buiten de stedelijke sfeer te laten proeven. Hiermee worden bezoekers uitgenodigd meerdere dagen uit te trekken en de tijd te nemen om de eigen energiebron (wandelen, fietsen) aan te spreken voor de ontdekking van de landschappelijke en culturele schoonheden in de omgeving van Apeldoorn.

Hiervoor is een aantrekkelijk programma ontwikkeld dat is samengesteld uit enkele aan de Triënnale Apeldoorn gerelateerde tentoonstellingen. De gedachte hierachter is dat tuinen en landschappen de verbeelding stimuleren en uitgesproken zintuiglijke ervaringen teweegbrengen: ruiken, voelen, horen en bewonderen. Tuinen en landschap activeren de zinnen, roepen emoties op, beïnvloeden stemmingen, kleuren het menselijk bestaan, prikkelen de verbeelding en hebben in de geschiedenis het decor gevormd voor zowel de liefde als de dood. Dit programma biedt deelnemers de ambiance en de ingrediënten om zijn/haar connectie met het landschap te ervaren.

KRÖLLER-MÜLLER MUSEUM: WINDFLOWER

Gedurende de Triënnale van 2011 presenteert het Kröller-Müller Museum de tentoonstelling *Windflower*. In deze tentoonstelling richt het museum de aandacht op visies op natuur, verbeeld door kunstenaars uit verschillende culturen en gerelateerd aan een wereldwijd groeiende aandacht voor de toekomst van de natuur. Het thema komt regelrecht voort uit de geschiedenis van het Kröller-Müller Museum, zijn ligging en zijn van oudsher toekomstgericht collectiebeleid.

In de collectie van het Kröller-Müller Museum is een groot aantal kunstenaars vertegenwoordigd met een uitgesproken verbeelding van hun relatie tot de natuur. Denk daarbij aan de indrukwekkende schilderijen en tekeningen van Odilon Redon, Van Gogh, Seurat, Mondriaan, om een paar namen uit de oudere garde te noemen of aan de beelden, zowel binnen als in de beeldentuin, van Henry Moore, Richard Long, Ian Hamilton Finlay, Richard Serra, Robert Smithson, Giuseppe Penone, Chris Booth, Cai Guo-Qiang en Herman de Vries uit de meer hedendaagse generatie. Het is de uitkomst van ruim een eeuw kunst verzamelen met als een van de fundamenteën: diepgeworteld respect voor het fenomeen natuur.

In de tentoonstelling *Windflower* zal de natuur centraal staan, als kwetsbaar gegeven in een wereldwijde jacht naar 'vooruitgang' en als bron van inspiratie voor Europese en niet-Europese kunstenaars bij het dromen over een ideale wereld. Voor deze omvangrijke, internationale tentoonstelling worden hedendaagse kunstenaars uit verschillende generaties uitgenodigd. Enkele kunstenaars zullen werk op locatie maken, en de tentoonstelling is zowel binnen als buiten te zien. Curatoren: Marente Bloemheuvel en Toos van Kooten.

MUSEUM PALEIS HET LOO KONINKLIJK PARK EN TUINEN

De tuinen van Paleis Het Loo en het park daaromheen vormen tezamen een hoogtepunt in de geschiedenis van de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur. Na aankoop van dit gebied werd in opdracht van stadhouder Willem III in 1686 het paleis gebouwd. Vanwege zijn kroning tot koning van Engeland werd het gebouw uitgebreid en kreeg de baroktuin een vorstelijke dimensie.

41

Achter de zogenaamde benedentuin met zijn buxushagen in symmetrische patronen werd een met colonnades omsloten boventuin aangelegd met grasparterres om een achtkantige vijver met daarin een ongekende hoog spuitende fontein. De centrale middenas, die de tuin van zuid naar noord doorsnijdt, bood uitzicht op een 800 meter verder gelegen houten obelisk. Kort na 1800 heeft koning Lodewijk Napoleon deze tuinen en het daarachter gelegen gebied door een romantisch landschapspark laten vervangen. Ook nu nog wordt de bezoeker in het prachtige paleispark verrast door de uitgestrekte vijvers en een reeks speelse bouwwerken (folly's) als de theetent, de Willemstempel en Bylandtsrust.

In 1984 is het in oorspronkelijke staat teruggebrachte Paleis Het Loo en de gereconstrueerde baroktuin als Nationaal Museum voor publiek geopend. Onlangs heeft de koninklijke tuin een nieuw eindpunt gekregen met het herstel van de 'Groote Reposoirs', klassiek geornamenteerde gebouwtjes op een verhoogd terras met een mozaïekvloer en cascades en een verdiepte waterpartij.

In 2011 wordt de bezoekers van de Triënnale Apeldoorn een arrangement aangeboden voor een speciale wandelroute door de Paleistuin en het folly-ensemble in het Paleispark .

NACHTELIJKE BELEVING VAN HET LANDSCHAP

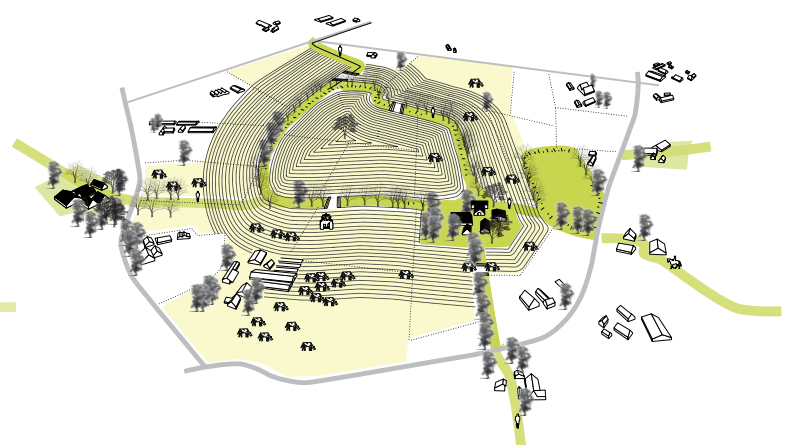
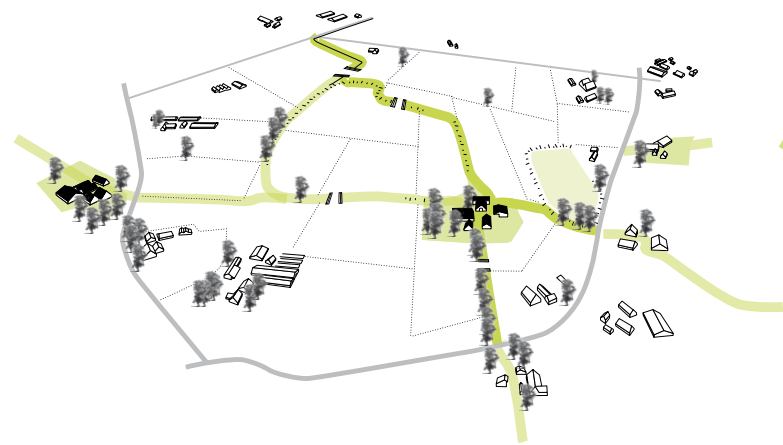
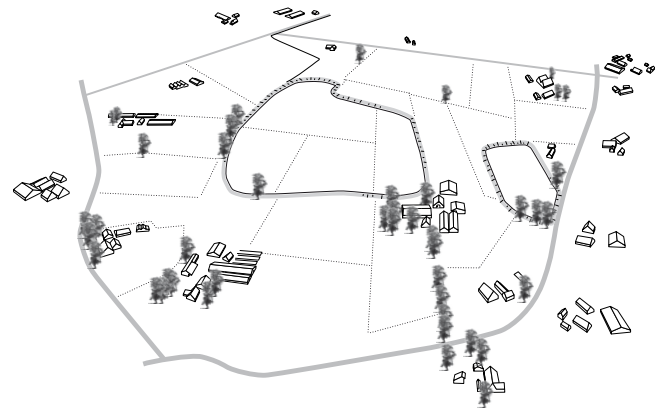
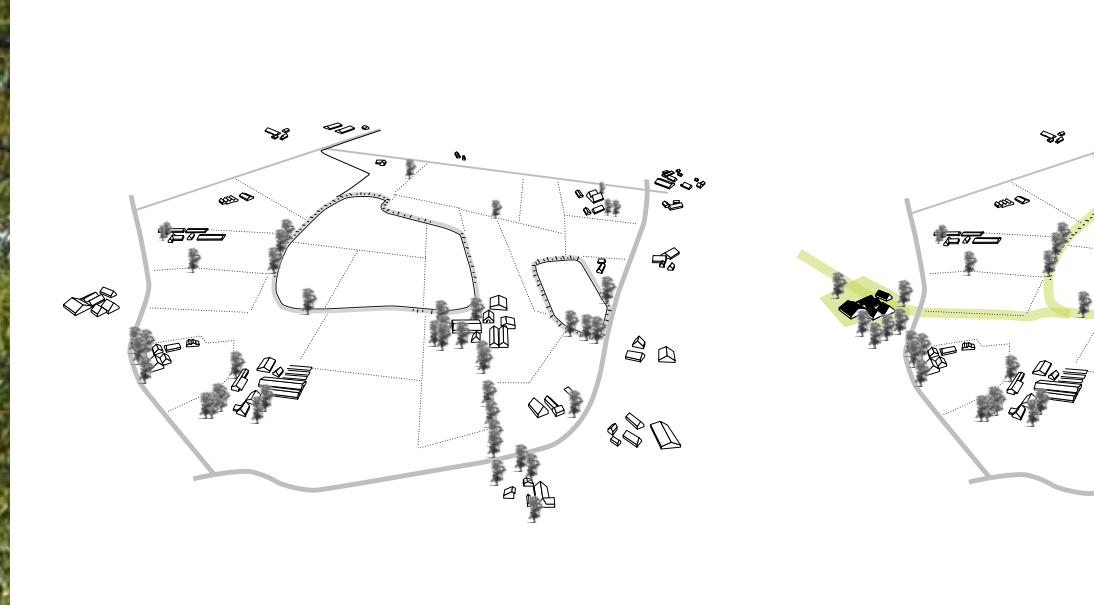
43

Wie op zoek is naar een bijzondere zintuiglijke ervaring in het landschap krijgt de gelegenheid in het landschap te overnachten op exclusieve locaties met een uniek karakter. Naast natuurlocaties zijn er ook speciale stadsverblijven. De nacht wordt doorgebracht in tijdelijke ruimten die speciaal voor dit programma worden ontworpen.

Natuurlocaties: Kootwijkerzand, Radio Kootwijk, Uddelermeer, de ruïne aan de IJssel, watermolens, archeologische locaties, natuurbegraafplaatsen, in een maïsveld, tussen het koolzaad, tussen het graan, in een kas, in een hooiberg, bij intensieve veeteeltboerderijen, in publiekstuinen, de VARheuvel, bij Bussloo, op een wildviaduct.

Stadslocaties: Proeftuinen voor Nieuw Stedelijk Landschap, Zuidbroek/Vellertheuvel, woonboten op het Kanaal, in een kerk, op het Kadaster gebouw, in het CB-gebouw, in Apenheul, op het Loo, in het oude stadhuis, in het stationsgebouw.

Een aantal van deze locaties onderscheidt zich onder meer door de volstrekte nachtelijke stilte en duisternis – zaken die steeds meer een luxe worden. Deelnemers die gebruik maken van de nachtelijke verblijven zijn in de gelegenheid deze fenomenen in uiteenlopende landschappen te ondergaan. Andere locaties bieden weer een speciale ervaring van de stad bij nacht.

BESTEMMING: AGRARIA

Voor niet-plattelandbewoners zijn de ingrijpende veranderingen , die zich in agrarische gebieden in de afgelopen decennia hebben voltrokken, weinig zichtbaar. De boerderij-gebouwen zijn nog steeds aanwezig, maar in een groot deel daarvan vinden geen agrarische activiteiten meer plaats. Boerderijen en andere objecten met een agrarisch verleden zijn de locaties geworden voor het weldadig buitenleven.

Maar ook is in deze gebieden nieuwe bedrijvigheid ontstaan. Variërend van boerderij-campings, bed and breakfast, wellnessbedrijven, gespecialiseerde IT-bedrijven en creatieve industriële tot groepsaccommodaties in alle soorten en maten en allerhande therapeutische specialismen. Met Bestemming: Agraria worden deelnemers in staat gesteld om zich een goed beeld te vormen van deze stille revolutie op het platteland.

Voor dit programma wordt gebruik gemaakt van De Veluwe Stoomtrein. Na het vertrek vanaf het station Apeldoorn rijdt de trein door het zuidelijk buitengebied over een prachtig traject naar Loenen. Vanaf verschillende haltes worden speciale wandel- en fietsroutes aangeboden. Op kaartmateriaal staat gedetailleerde informatie over de gebouwen en landerijen die men passeert. Waar werken nog actieve boeren? Wat verbouwen zij? Wat voor dieren houden zij? Hoe worden de voormalige boerderijen gebruikt? De routes laten het werkelijke beeld zien van de transformaties die zich de afgelopen decennia op het platteland hebben voltrokken.

VERWIJLEN IN RADIO KOOTWIJK

Een van de letterlijke hoogtepunten van Apeldoorn is het hoofdgebouw (de Kathedraal) van het voormalige zendstation Radio Kootwijk. Dit ensemble van zendgebouwen, werkplaatsen en woningen voor het personeel van het zendstation – inclusief eigen voorzieningen voor energie en water – is in de twintiger jaren van de vorige eeuw gebouwd.

Het bevindt zich midden op de Veluwe op een van stilste en mooiste plekken van Nederland. Landschap en natuur weerspiegelen een eeuwenoude geschiedenis. In de directe nabijheid bevinden zich onder andere het Kootwijkerzand - het grootste nog resterende zandverstuivingsgebied van Nederland - en Hoog Buurlo, een oude agrarische nederzetting die teruggaat tot de negende eeuw.

Radio Kootwijk biedt daardoor bijzondere mogelijkheden om het landschap te beleven en te ervaren. In samenwerking met de eigenaar van dit complex worden voor de Triënnale van 2011 enkele speciale wandelroutes ontwikkeld en een presentatie van de geschiedenis en de toekomstplannen voor dit gebied en de gebouwen.

Gedurende de Triënnale periode zal voor deze locatie een speciaal programma worden gemaakt voor de 'Nieuwe Maan Nachten'.

In de afgelopen jaren is het hoofdgebouw in de zomerperiode de rol gaan vervullen van concertzaal voor intieme muziek- en muziektheater uitvoeringen door Het Nationaal Jeugdorkest en de werkplaats voor innovatie in de klassieke muziek onder de naam 'Radio Kootwijk Live'. Dit concertaanbod gaat onderdeel uitmaken van het publieksprogramma van de Triënnale Apeldoorn.

Ik draai een kleine mooie ritselende revolutie af (Lucebert)

ORGANISATIE

PUBLICITEIT, MARKETING EN SPONSORING

De marketing- en publiciteitsactiviteiten hebben tot doel de Triënnale in binnen- en buitenland te ‘branden’ als een boeiend en aansprekend evenement.

Voor een ambitieus en vernieuwend evenement als de Triënnale Apeldoorn is marketing cruciaal. Marketing is bepalend voor de samenhang, het overzicht en de levendigheid van de programmering. Kortom marketing is van groot belang voor succes.

De verantwoordelijkheid voor de marketingstrategie berust bij het Triënnale-projectbureau. De inzet van media met een groot publieksbereik is zelfs een van de meest kostbare onderdelen. Bij een evenement van deze omvang bedragen de uitgaven voor marketing zeven tot tien procent van het totale budget.

Met ruim 230 duizend bezoeken heeft de eerste editie van de Triënnale een goede start gemaakt. Bureau LAgrouP heeft in 2006 een marktanalyse uitgevoerd op grond waarvan het marktpotentieel voor de Triënnale beduidend hoger wordt ingeschat. Voor de komende edities wordt dan ook een groei van het bezoekersaantal verwacht. Door vast te houden aan het hoge kwaliteitsniveau wil de Triënnale bovendien een groeiende groep vaste bezoekers opbouwen.

Onderzocht wordt hoe de Triënnale van 2011 kan worden verbonden met de Nationale Landschapscampagne die onlangs van start is gegaan. Met een aantal partners van het Landschapsmanifest wordt een publicitaire samenwerkingsrelatie opgebouwd. Daartoe behoren organisaties met een groot publieksbereik, zoals de ANWB, de Nederlandse Spoorwegen en de Vereniging Natuurmonumenten. Ook worden de sponsors opnieuw benaderd.

De publicitaire samenwerking met het Nederlands Bureau Toerisme & Congressen, de Vereniging Groei & Bloei, en het Veluws Bureau voor Toerisme zal worden voortgezet. Daarnaast wordt, waar mogelijk, gebruik gemaakt van de publiciteitscampagnes van sponsors. Op lokaal/regionaal niveau bieden de Stentor, de huis-aan huisbladen, UITkrant APLD en de regionale televisiezenders de aangewezen kanalen voor publiciteit en communicatie.

Grote culturele evenementen als De Parade, Oerol en het Internationaal Filmfestival Rotterdam hebben een samenwerkingsverband opgezet met een landelijke dagblad en een omroeporganisatie. Voor de landelijke publiciteit is zo’n ‘mediamix’ erg belangrijk. De komende tijd worden voor de editie van 2011 de mogelijkheden onderzocht van partnerships met media. Ook wordt een publiciteitscampagne opgezet om belangstelling te wekken bij het publiek in Duitsland – met name in het dichtbij gelegen Noordrijn-Westfalen – en België.

DOELGROEPEN

Lokaal publiek en lokale onderwijsinstellingen

De lokale bevolking van de gemeente Apeldoorn bestaat uit bijna 160 duizend inwoners. Na afloop van de Triënnale van 2011 zullen er diverse evenementen, als tuinen en kunstwerken, voor langere tijd te zien zijn. Voor scholen is er het programma Educatie en Participatie.

Kunst- en cultuurpubliek

Uit het publieksonderzoek is gebleken dat in 2008 ongeveer de helft van de bezoekers op grond van een culturele interesse op de Triënnale is afgekomen.

Tuin- en natuurliefhebbers

De categorie tuin- en natuurliefhebbers vertegenwoordigt een levendig en omvangrijk marktsegment. De Vereniging Groei & Bloei heeft tachtigduizend leden, haar maandblad heeft een oplage van 120 duizend. Het blad Buitenleven heeft ruim tachtigduizend abonnees, en een bereik dat nog eens vier keer zo groot is. Uit onderzoek van het radioprogramma ‘Vroege Vogels’ blijkt dat de ‘groene organisaties’ van Nederland in 2006 tezamen 4.011.238 leden en donateurs hadden.

Het regionale- en het recreatieve publiek met algemene groeninteresse

In de regio Oost- en Midden-Nederland wonen circa 4,5 miljoen mensen. Voor het publiek uit de regio is de Triënnale goed bereikbaar met weinig reistijd. In de zomerperiode verblijven op de Veluwe 1,5 miljoen recreanten die er gemiddeld zes nachten doorbrengen (bron: Veluws Bureau voor Toerisme).

Professionals

De categorie professionals is gedifferentieerd en niet erg omvangrijk. Het zijn tuin- en landschapsarchitecten, wetenschappers en andere mensen ‘die ertoe doen’ op het gebied van landschapsarchitectuur, architectuur, stedenbouw, natuurbeheer/ontwikkeling, projectontwikkeling, stedelijke groenbeheer, landschappelijk erfgoed, infrastructuur, waterbeheer, tuinarchitectuur, tuinaanleg, de marktsector van groenproducten en de tuinen- en landschapsarchitectuuropleidingen en universiteiten.

Internationaal Publiek

De marketing voor deze doelgroep richt zich met name op inwoners van België en Duitsland.

FINANCIERING

Een omvangrijk evenement als de Triënnale is niet mogelijk zonder financiële steun van overheden, fondsen en sponsors. Voor de eerste editie beschikte de Triënnale over een budget van circa 6,5 miljoen euro. Daarmee had de Triënnale een fantastische uitgangspositie en kreeg ze een onmiskenbaar blijk van vertrouwen en betrokkenheid van alle partners die financiële steun verleenden.

De hoofdsponsors, Centraal Beheer Achmea en het Kadaster, gaven in 2008 niet alleen een substantiële financiële bijdrage, zij werkten ook op andere manieren mee aan het programma en de promotie van de Triënnale. De beide hoofdsponsors hebben zich voor tenminste drie edities aan de Triënnale verbonden. Ook voor 2011 is de verwachting dat andere belangrijke partners, zoals grote cultuurfondsen (Fonds BKVB, de Mondriaan Stichting, het VSB fonds en het Prins Bernard Cultuurfonds), de Apeldoornse woningcorporaties en Eneco, de Triënnale zullen steunen. Ook hopen we dat het Apeldoornse bedrijfsleven wederom, bereid is om in geld of in natura bij te dragen aan het succes van het evenement.

De gemeente Apeldoorn heeft inmiddels een bijdrage van 1,45 miljoen euro op de begroting gereserveerd. Ook de contacten met de andere overheden – de provincie Gelderland en de departementen van LNV, OCW, VROM, Verkeer en Waterstaat en Economische Zaken – maken het waarschijnlijk dat zij voor 2011 financieel zullen participeren.

VERVOLGSTAPPEN

Dit bidbook beoogt zowel partners van de eerste editie als nieuwe partners en sponsors enthousiast te maken voor de Triënnale van 2011.

Het biedt ook een basis voor de volgende stappen: het opstellen van een bedrijfsplan; de uitwerking van programma's, het verbreden, uitbreiden en intensiveren van netwerken en het op gang brengen van de ontwerp- en aanlegfase voor de fysieke ingrepen. De planning van de voorbereidings- en uitvoeringsfase die voorafgaat aan de manifestatie, vereist dat begin 2010 wordt gestart met de uitvoering. Dit betekent dat er eind 2009 voldoende zekerheden moeten zijn omtrent de financiering van de Triënnale 2011. Alle energie is erop gericht om dit in de eerstkomende periode mogelijk te maken.

TERUGBLIK 2008

PRELUDE 2007 Om de bevolking van Apeldoorn een voorproef te geven van de Triënnale in 2008 werd in de zomer van het jaar 2007 een Prelude gepresenteerd in de vorm van een buitenpresentatie. Daarvoor waren twaalf werken van kunstenaars en ontwerpers geselecteerd.

TENTOONSTELLINGEN 2008 Het tentoonstellingsprogramma in 2008 was uitgebreider dan in het bidbook 2008 was aangekondigd. Toegevoegd zijn onder meer de presentatie *Power of Place* van het Fonds Beeldende Kunst, Vormgeving en Bouwkunst, de *Canon van het Nederlands Landschap* (met steun van de gezamenlijke provincies) en de tentoonstelling *Nieuwe Oogst*, met de resultaten van het educatief programma.

De tentoonstelling *Nature as Artifice* ging op reis naar de Neue Pinakothek in München en het George Eastman House in Rochester, New York. De *Canon van het Nederlands Landschap* was in 2008 en 2009 te zien in de presentatieruimten van de departementen van VROM en LNV en op de Hogeschool Larenstein in Velp en bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

CONGRESSEN EN DEBATTEN 2008 IFLA - Transforming with Water (45ste Wereldcongres van de International Federation of Landscape Architects) 30 juni-3 juli 2008

Circa vijfhonderd landschapsarchitecten, studenten en jonge professionals van 58 nationaliteiten namen deel aan het driedaagse 45ste IFLA World Congress, georganiseerd door de Nederlandse Vereniging voor Tuin- en Landschapsarchitectuur (NVTL).

LANDSCHAP TOP – HET AKKOORD VAN APELDOORN Tijdens de Landschap Top op 27 september 2008 hebben 46 organisaties op initiatief van het Landschapsmanifest het Akkoord van Apeldoorn (Landschapsakkoord 2008) ondertekend waaronder LNV en VROM, de gezamenlijke provincies (IPO) en gemeenten (VNG), de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten, Vereniging Natuurmonumenten, ANWB, Recron, ONRI en Bouwend Nederland

RADIO KOOTWIJK FREQUENCY

De deelnemers aan de conferentie A Wider View (16-18 juni 2008) hebben in een aantal werksessies de hoofdlijnen ontwikkeld voor een Europees landschapsbeleid. Deze zijn neergelegd in een manifest met als titel Radio Kootwijk Frequency. Het is een oproep aan overheden in Europa op alle niveaus, aan het bedrijfsleven en aan iedereen die leeft, werkt en recreëert in de Europese landschappen. Het manifest is aangeboden aan de vertegenwoordiger van de Raad van Europa.

DEBATTENREEKS: ‘EEN VERLOREN DIMENSIE?’ *De sociale functie van het landschap (5, 12, 19 en 26 september 2008)* Het Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst organiseerde een debattenreeks over de sociale betekenis van het landschap. Daarbij ging het met name om de vraag hoe landschapsarchitecten, stedenbouwers, vormgevers sociale vraagstukken en ontwikkelingen in hun werk kunnen integreren.

PUBLICATIES

Herinnering & Transformatie,
Programmaboek Triënnale 2008 / Bert
van Meggelen en Olof Koekebakker.,
NAi Publishers, 2008

The Royal Mile, Gids over de ontwerpen
van borders met beplantingsschema's
/ Jacqueline van der Kloet en Olof
Koekebakker, NAi Publishers, 2008

Landschappen van verbeelding,
Vormgeven aan de Europese traditie
van tuin- en landschapsarchitectuur in
de periode van 1600-2000 /
Erik de Jong, Michel Lafaille en
Christian Bertram, NAi Publishers, 2008

De Ontdekking van Nederland,
Vier eeuwen landschap verbeeld door
Hollandse meesters / Henk van Os,
Louise Fresco e.a., NAi Publishers, 2008

Nature as Artifice, New Dutch
Landscape in Photography and Video
Art (1989-2008) / Maartje van den
Heuvel en Tracy Metz (redactie), NAi
Publishers, 2008

Onzichtbaar werk , Michael van Gessel
Landschapsarchitect / Erik de Jong,
Christian Bertram (redactie), NAi
Publishers, 2008

Een wijde blik , Cultuurlandschappen in
Europa / Erik Luiten, Hansjorg Kuster,
Peter Fowler, te verschijnen in 2009

*De Canon van het Nederlandse
Landschap* , 60+1 foto's van canonieke
landschappen / Henk van Blerck,
Michiel Pothoff, Harry Harsema, Dirk
Sijmons, Gerrie Andela en Theo Spek,
uitgeverij Blauwdruk, Wageningen 2008

SPONSORS EN PARTNERS 2008

Hoofdsponsors 2008
Centraal Beheer Achmea en
Kadaster.

Subsidiënten 2008
Gemeente Apeldoorn,
Provincie Gelderland,
Ministeries VROM, OCW, LNV, en V&W en de
Europese Unie.

Fondsen 2008
Prins Bernhard Cultuurfonds,
Cultuurfonds van de Bank Nederlandse Gemeenten,
Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst,
Mondriaan Stichting,
Stimuleringsfonds voor Architectuur.

Partners 2008

Kröller-Müller Museum,
CODA Museum,
Nationaal Museum Paleis Het Loo,
Het Nationale Park de Hoge Veluwe,
Kroondomeinen Het Loo,
International Federation of Landscape Architects (IFLA),
Projectbureau Belvédère,
Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschappen en
Monumenten (RACM),
Nederlandse Vereniging voor Tuin en Landschapsarchitectuur
(NVTL),
Landschapsmanifest,
Geldersch Landschap,
Geldersche Kasteelen,
Dienst Landelijk Gebied,
Interprovinciaal Overleg,
Apenheul,
Nederlandse Spoorwegen,
ANWB,
Veluws Bureau voor Toerisme,
Nationaal Bureau voor Toerisme en Congressen,
Vereniging Groei en Bloei,
Woningcorporatie Ons Huis,
Woningcorporatie De Goede Woning,
Woningcorporatie De Woonmensen,
Woningcorporatie Beter Wonen,
IJsselgroep,
EDUART,

Architectuurcentrum stichting Bouwhuis,
Centrum voor Beeldende Kunst,
Apeldoorn (CBKA),
Natuureducatiecentrum Natuurhuis,
Stichting Veldwerk Nederland,
ROC Aventus,
NAi Uitgevers,
De Blauwe Kamer,
VVV Apeldoorn,
Staatsbosbeheer,
Provincies Drenthe, Flevoland, Friesland, Gelderland,
Groningen,
Limburg, Noord-Brabant, Noord-Holland, Overijssel, Utrecht,
Zeeland en Zuid-Holland.

Sponsors 2008
ARCADIS,
TCN,
Advies- en ingenieursbureau DHV,
Grontmij,
Oranjewoud,
ENECO,
Koninklijke Talens,
Bouwfonds,
Wegener,

Woonbedrijf Ieder1 en
Van den Berk Boomkwekerijen.

COLOFON

Redactie: Han Lörzing, Paul Roncken,
Jan van IJendoorn (curatoren), Herma van Dorth,
Michel Dubois, Kees de Ruiter, Piet van Wissen
(projectorganisatie Triënnale 2011),
Olov Koekenbakker (tekstbewerking),
Yvo Zijlstra (vormgeving).

Dit is een publicatie van de gemeente Apeldoorn en de
Stichting Triënnale, bedoeld ter ondersteuning van de
ontwikkeling van de Triënnale Apeldoorn, editie 2011.

Deze publicatie is niet voor de verkoop. Niets uit deze
uitgave mag worden gekopieerd of gedupliceerd zonder
toestemming. De uitgever heeft ernaar gestreefd de
rechten met betrekking tot het beeldmateriaal zoveel
mogelijk volgens wettelijke bepalingen te regelen.
Degenen die desondanks menen rechten te kunnen doen
gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

*Afbeeldingen: p2 Cloud Gate, Anish Kapoor, Chicago / p4 Dredge Landscape Park, Gemi
de Vries en Alexander Herrebout, Archiprix International 2007 / p6. kaart Markerpark,
Sander Lap, Archiprix 2009 / p8 Pendrecht foto Erno Wientjes / filmstill The Fifth
Element / p 11 Volkstuin foto Janine Schrijver / p12. tentoonstelling Nettenfabriek
Triënnale Apeldoorn 2008 / p 15 Andy Goldsworthy / p 17 Tjep Architects / p 18 Forrest
Gallery, Victoria, Australia / p 19 verticale tuin, Patrick Blanc, Caixa Forum Madrid /
p 20 Stands for Healing, Hyung Jiu Choi, Kyung Jae Yu, Yong Hwan Chai, Archiprix
Internatiounal 2007 / p 21 Renovation of Cufarjev Square, Slovenija / Trans[plant]
Ottawa Canada / Stadstlounge, St Gallen / p 22 Fibre Wave K-Museum, Tokyo, Makoto
sei Watanabe / p 23 Tjep Architects / p 26 Poppy's secret garden, Gerda Steiner, Jorg
Lenzlinger / p 27 Claude Monet / p 28 Cloud Gate, Anish Kapoor, Millenium Park,
Chicago / p 28 Gates, Central Park New York, Christo / New York City Waterfalls, Olafur
Eliasson / p 30 Edwin Zwakman, Flyover, C-print, 1996 / p 32 Baubotanic, Oliver Stolz,
Ferdinant Ludwig, Archiprix International 2007 / p 39 Cai Guo Qiang, Project for extra-
terrestrials no.23: myth - shooting the suns, 1994. / p 41 Installatie Kawamata, Versailles /
p 43 Fourgrandpianopaviljon, Paviljon of Loneliness, Tentvillage revisited, Dré
Wappenaar, fotografie Robbert R. Roos / p 48 foto Stephen Hudghes / p 50. foto Rob
hornstra / p. 53Parque da Juventude, Sao Paulo, Brasil / p 59 Andy Goldsworthy*

GEMEENTE APELDOORN
Marktpllein 1 - Postbus 9033
7300 ES Apeldoorn

STICHTING TRIËNNALE
Roggestraat 44 - Postbus 10284
7301 GG Apeldoorn
www.triennale.nl
info@triennale.nl

